

Розділ: Юридична психологія

УДК: 159.947:159.922:159.9:61

Ціннісні орієнтації в системі гальмуючих агресію структур у правопорушників зі специфічними розладами особистості

Перевозна Т.О.

В статті досліджуються особливості системи ціннісних орієнтацій в структурі агресивної поведінки у осіб зі специфічними розладами особистості. Показано, що визначені структурно-динамічні характеристики ціннісної сфери аномальних особистостей опосередковано детермінують зниження можливостей саморегуляції у досліджуваного контингенту, зокрема, гальмування агресивних проявів. Визначення функціонально слабких місць в системі саморегуляції психопатичних особистостей сприяє оптимізації психологічної допомоги людям, котрі страждають специфічними розладами особистості.

Ключові слова: агресія, специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, особистісні структури, що гальмують агресію.

В статье исследуются особенности системы ценностных ориентаций в структуре агрессивного поведения у лиц со специфическими расстройствами личности. Показано, что выявленные структурно-динамические характеристики ценностной сферы аномальных личностей опосредованно детерминируют снижение возможностей саморегуляции у исследуемого контингента, в частности, торможения агрессивных проявлений. Уяснение функционально слабых мест в системе саморегуляции психопатических личностей способствует оптимизации психологической помощи людям, страдающим специфическими расстройствами личности.

Ключевые слова: агрессия, специфические расстройства личности, ценностные ориентации, личностные структуры, тормозящие агрессию.

In the article the features of the system of the valued orientations and violations in the structure of aggressive at persons with specific disorders of personality. It is rotined that the exposed structural-dynamic descriptions of the valued sphere of anomalous personalities are mediatebraking determining the decline of possibilities of self-regulation at the probed contingent. brakng of aggressive displays. Getting a clear idea of the functionally weak points in the system of self-regulation of psychopathy personalities promotes optimization of psychological help people, to sufferings specific disorders of personality.

Keywords: aggression specific disorders of personality, valued orientations, personality structures, braking aggression.

Традиційним для вітчизняної науки є дослідження аномальної особистості в контексті кримінальної патопсихології. Вивчення специфіки особистісних характеристик, притаманних специфічним розладам особистості, особливостей їх формування та функціонування дозволяє наблизитись до методологічної оцінки криміногенної ролі цих особливостей та виявлення об'єктивних та суб'єктивних передумов правопорушення. () Патопсихологічні механізми суспільно небезпечних дій, котрі за своєю психологічною суттю є карно-релевантними проявами агресивної поведінки, продовжують залишатись в полі проблематики, що потребує подальшого розвитку. Загально відомо, що значна питома вага в загальному масиві агресивних правопорушень належить особистостям (психопатичним) зі специфічними розладами. Вищесказане зумовлює актуальність вивчення всіх особистісних чинників, що беруть участь у формуванні агресивної поведінки у психопатичної особистості, зокрема, особистісних структур, котрі гальмують агресивні прояви, перш за все – ціннісних орієнтацій як складової системи гальмування реалізації агресивних прагнень.

В сучасній спеціальній літературі існують різноманітні визначення агресії, зумовлені різними методологічними підходами, позиціями та науковими інтересами авторів. Класичне психологічне визначення агресії наведено в фундаментальній праці Р.Берона та Д.Річардсон. «Агресія, в якій би формі вона не проявлялась, являє собою поведінку, спрямовану на спричинення шкоди або збитку іншій живій істоті, котра має всі підстави ухилитись від подібного поводження з собою»(). З позицій судової патопсихології проблематика агресивної поведінки має відношення до поняття кримінальної агресії, що в юридичному аспекті кваліфікується як суспільно небезпечні дії. До таких дій належать всі форми вбивства, доведення до самогубства, умисне спричинення шкоди здоров'ю та інші злочини, пов'язані з насильством, приниженням, погрозами. Ф.С.Сафуанов дає наступне операційне визначення кримінальної агресії: «Кримінальна агресія – форма поведінки (конкретна дія), котра реалізує будь-який намір або спонуку по відношенню до потерпілого (мотивована дія) та пов'язана з цим наміром певними змістовними зв'язками, об'єктивно спрямована на спричинення шкоди (збитку) його життю або здоров'ю». Автором виокремлені та описані наступні психологічні механізми кримінальної агресії: безпосередня реалізація агресивності; агресія, реалізована під впливом алкогольного сп'яніння; кримінальна агресія під дією групових впливів; агресія як результат невірної оцінки ситуації; інструментальна агресія; відстрочена агресія; ситуативна агресія; агресія під впливом емоційного збудження; агресія як розрядка накопиченої емоційної напруги та агресія в стані декомпенсації.

Клінічно-психологічний аналіз механізмів кримінальної агресії дозволив В.В.Гульданду створити класифікацію мотивів протиправних дій у психічно здорових та обтяжених особистісними аномаліями правопорушників. Перший тип мотивів, на думку автора, пов'язаний з порушеннями опосередкування потреб: афектогенні мотиви, ситуаційно-імпульсивні та анетичні мотиви. Другий тип кримінальної мотивації має відношення до порушень «опредмечування» потреб: мотиви психопатичної самоактуалізації, мотиви-сурогати, сугестивні мотиви.

На виокремленні рівнів порушення регуляції психічної діяльності у різних груп правопорушників

базувала свою типологію кримінальної агресії Н.А.Раїнова. Автором описано сім груп кримінальної агресії: змістова, звично-неконтрольована, функціонально-утилітарна, ситуативно-захисна, зумовлена афективною ціллю, катастрофічна та зумовлена неадекватною актуалізацією стереотипів.

Сучасні мотиваційні теорії агресії розглядають в якості основоположних особистісних факторів агресивної поведінки поряд з тенденціями, котрі зумовлюють агресію також і тенденції гальмування агресивних проявів. Останні розглядаються як мотиви, що запобігають відкритим проявам агресії в поведінці.

Ф.С.Сафуановим в якості основ психологічної типології кримінальної агресії позиціонуються три фактори: «рівень агресивності особистості», «рівень вираженості структур, що гальмують агресію» та «рівень психотравмуючого впливу ситуації». Згідно автору, перші два вектори представляють взаємодію особистісних структур, котрі грають провідну роль в формуванні агресивних дій, а третій дозволяє розглядати механізм агресії як наслідок взаємодії особистісних та ситуативних чинників. Автором створено систему особистісних структур, котрі гальмують реалізацію в поведінці агресивних спонук та намірів. Виокремлено наступні групи гальмуючих агресію тенденцій: ціннісні, соціально-нормативні, диспозиційні, емоційні, комунікативні, інтелектуальні, а також – психологічні захисні механізми. Вищенаведені особистісні структури належать до різних рівнів особистісного функціонування тому й гальмуючу роль вони виконують на різних рівнях та на різних етапах реалізації певних дій. Згідно класичним уявленням регуляція агресивних намірів, як і взагалі регуляція особистістю власних поведінкових проявів, відбувається шляхом двох механізмів. Це регулювання поведінки шляхом опосередкування дій змістовими утвореннями особистості, що пов'язане з переходом особистості на найбільш високий ціннісно-змістовний рівень управління власною поведінкою. Відповідні дії з власними ціннісними утвореннями мають місце на етапі формування конкретних ситуативних мотивів та цілей. Другим механізмом є безперервна оцінка особистістю ситуації, в котрій реалізуються певні дії та самих цих дій, тобто контроль кожного етапу формування мотивації та корекція кожної ланки формування поведінки.

В сучасних дослідженнях при побудові концепції регуляції особистістю власної поведінки провідним чинником визнаються ціннісні орієнтації. Згідно напрацьованим в науці уявленням саморегуляція особистості розглядається як процес, орієнтований на співвідношення цілей і цінностей особистості та соціума. Саморегуляція досліджується як феномен, опосередкований складною роботою особистості з власними змістовними структурами, котрий базується на ієрархії змістовних утворень, зокрема, ціннісних орієнтацій особистості.

Разом з тим особливості впливу структури ціннісних орієнтацій на рівень структур, що гальмують агресивні прояви, вивченні недостатньо. Знання механізмів формування цих особливостей дозволить наблизитись до виявлення об'єктивних та суб'єктивних умов агресивних дій. У зв'язку з вищеозначеним, ціллю дослідження стало вивчення структурних особливостей ціннісних систем у правопорушників зі специфічними розладами особистості та виявлення зв'язку даних характеристик з механізмами формування агресивної поведінки, зокрема, гальмування агресивних проявів. В якості гіпотези дослідження було висунуто припущення, що система ціннісних орієнтацій аномальної особистості має особливості, котрі впливають на формування агресивної поведінки у даних осіб.

В якості досліджуваної групи були обстежені 68 осіб зі специфічними розладами особистості, котрі підлягали комплексній судовій психолого-психіатричній експертизі внаслідок скоєних ними агресивно-протиправних дій. Контрольну групу склали право слухняні громадяни не обтяжені особистісною патологією. Структурно-динамічні особливості системи ціннісних орієнтацій було досліджено з використанням репертуарного тесту рольових конструктів Дж.Келлі. Використовувався класичний рольовий список та класичний алгоритм обробки.

Аналіз отриманих результатів продемонстрував показники внутрішньої узгодженості, структурованості та усвідомленості ціннісних систем досліджуваних, виявив особливості та характер функціонування ціннісних орієнтацій. Отримані дані свідчать про наявність 7 областей життєвого простору, що відповідають провідним цінностям в обох досліджуваних групах. Цими цінностями виявились: фізичне та психічне здоров'я, інтимно-особистісні стосунки, відповідність соціальним вимогам, професійні якості, матеріальний добробут, інтелектуальні досягнення та ступінь задоволеності власним «Я». Крім того, виявлено ряд особливостей взаємозв'язків між означеними цінностями в системі щодо обох досліджуваних груп. Головною закономірністю для психопатичних особистостей є той факт, що всі виокремлені цінності позитивно корелюють з групою конструктів, що презентують ступінь задоволеності власним «Я» у цих людей. Це свідчить, що всі рівні їх особистісної самореалізації певною мірою зв'язані з проблематикою власної психологічної адекватності. Що зумовлює високу конфліктність, підвищену агресивну predisпозицію та готовність до її розрядки у аномальної особистості. Найбільший позитивний зв'язок проблематика прийняття власного «Я» демонструє зі сферою матеріального добробуту та професійної діяльності. Дещо менш значущим є зв'язок задоволеності власним «Я» з цінністю здоров'я та сферою інтелектуальних досягнень. В той же час найменш значимими є зв'язки провідної проблематики аномальної особистості з цінністю відповідності соціальним очікуванням. Вищеозначені закономірності свідчать, що обставини, що є найбільш провокуючими відчуття власної особистісної неадекватності у даного контингенту мають відношення до сфер матеріальних досягнень та професійної діяльності. Близькими до них за своєю декомпенсуючою дією є ситуації, пов'язані зі здоров'ям та інтелектуальними досягненнями. Разом з тим аналіз негативних взаємозв'язків показав, що найбільший їх рівень має місце щодо групи конструктів, що презентують цінність матеріального добробуту. Так, найбільший негативний показник мав місце між сферою матеріальних досягнень та відповідністю соціальним вимогам. Також сильні негативні зв'язки виявлені з інтимно-особистісною сферою та сферою інтелектуальних досягнень. Таким чином, для цінності «матеріальний добробут» всі зв'язки з іншими цінностями є негативними, що відбиває відсутність позитивних змістовних взаємозв'язків в свідомості правопорушників зі

специфічними розладами особистості між сферою матеріального добробуту та другими значущими цінностями, що свідчить про автономність функціонування даної цінності та пов'язаною з нею системою відношень. Тобто означені цінності не утворюють цілісну систему та зумовлюють не сформованість та неусвідомленість у досліджуваних шляхів та механізмів реалізації потреб, що зумовлюють ці цінності. Результати дослідження говорять також про автономність функціонування у даного контингенту інших виокремлених цінностей. Позитивні взаємозв'язки між цінностями фізичне та психічне здоров'я, інтимно-особистісні стосунки, відповідність соціальним очікуванням, професійні досягнення, матеріальний добробут та інтелектуальні досягнення представлені мінімально. Лише цінності «інтимно-особистісні стосунки», «інтелектуальні досягнення» та «відповідність соціальним вимогам» утворили підсистему з досить сильними позитивними зв'язками між ними, що свідчить про змістовний зв'язок між ними. Крім того, отримано слабкий позитивний зв'язок між цінностями «здоров'я» та «професійні досягнення». Всі інші взаємозв'язки між елементами системи мали негативний характер. Цінність «інтелектуальні досягнення» мала негативні зв'язки зі «здоров'ям» та «професійними досягненнями», цінність «інтимно-особистісних стосунків» - зі «здоров'ям» та «професійними досягненнями». З цими ж елементами системи має негативні взаємозв'язки цінність «відповідність соціальним вимогам».

В той же час в контрольній групі виявлені переважно сильні позитивні зв'язки між вищезначеними цінностями. Завдяки чому в контрольній групі ці цінності утворюють ядро ціннісної системи піддослідних. Крім того, вони демонструють позитивні зв'язки з фактором розгорнутості в часі, що вказує на наявність часової перспективи та виокремлення генеральних ліній самореалізації даних особистостей, котрі формують змістовну основу процесів саморегуляції здоровими особистостями своєї поведінки. Таким чином, в контрольній групі специфічною структурно-динамічною характеристикою функціонування ціннісно-змістовної сфери є наявність такого системо утворюючого фактору як наявність часової перспективи. Разом з тим, в групі аномальних особистостей цей фактор відсутній. Роль фактору, що структурує ціннісно-орієнтаційну систему у даного контингенту є потреба у відчутті власної психологічної адекватності та задовільного самосприйняття. Що зумовлює відвернення адаптивних ресурсів особистості від побудови адекватних механізмів регуляції власної поведінки та спрямування їх на процес адаптації до себе, а саме – відчуття власної психологічної неадекватності.

Таким чином, як було продемонстровано вище, в умовах наявності специфічних розладів особистості обтяжених агресивно-протиправною поведінкою, формуються певні структурно-змістовні особливості ціннісних систем. Система ціннісних утворень у цих людей характеризується рядом структурних трансформацій, котрі зумовлюють дефіцитарність їх в якості детермінант саморегуляції, зокрема регуляції особистістю власної агресивної поведінки. Головними структурними особливостями даних трансформацій є: недостатня структурованість елементів ціннісно-орієнтаційної системи, пов'язана зі слабкою усвідомленістю власних змістовних одиниць; низький показник узгодженості цих елементів та їх висока конфліктність, що приводить до автономії функціонування окремих цінностей, дисгармонії та непродуктивності їх в якості ведучих детермінант регуляції поведінки; низький рівень когнітивної складності ціннісно-змістовної сфери, пов'язаний з обмеженістю та недостатньою багатомірністю оціночно-орієнтаційної діяльності; недостатня усвідомленість головних ціннісно-мотиваційних тенденцій. В силу чого, виявлені в даному дослідженні особливості системи цінностей аномальних особистостей, котрі реалізували агресивно-протиправні дії мають пряме відношення до порушень у даного контингенту механізмів регуляції власної поведінки. Зокрема означені трансформації зумовлюють недієздатність системи ціннісних орієнтацій функції вати в якості особистого чинника в системі гальмуючих агресію структур у правопорушників зі специфічними розладами особистості. Отримані закономірності дозволяють прогнозувати агресивну поведінку з боку аномальних особистостей та розкривають нові можливості її профілактики.

Література

1. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М.Антонян, С.В.Бородин. – М. : Наука, 1991. – 248 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р.Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2002. – 352 с.
3. Гульдман В.В. Мотивация преступного поведения психопатических личностей / Виктор Гульдман. // Криминальная мотивация. – М. : Наука, 1986. – С.189-250.
4. Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия / И.А. Кудрявцев, Н.А.Ратинова. – М. : Речь, 2000. – 284 с.
5. Ратинова Н.А. Саморегуляция поведения при совершении агрессивных-насильственных действий: дисс.канд. психол. наук. – М., 1998.
6. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / Артур Реан // Психологический журнал. – 1996. - № 5. – С.3-19.
7. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процес се / Фарит Сафуанов. – М. : Смысл, Гардарики, 1998. – 192 с.
8. Сафуанов Ф.С. Психологическая типология криминальной агрессии / Фарит Сафуанов // Психологический журнал. – 1999. - №6. – С. 24-35.
9. Сафуанов Ф.С. Психология криминальной агрессии / Фарит Сафуанов. – М. : Смысл, 2003. – 299 с.
10. Шестопалова Л.Ф. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушений механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправные действия / Л.Ф.Шестопалова, Т.А.Перевозная // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 1999. - № 2. – С.81-92.
11. Шестопалова Л.Ф. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению / Л.Ф.Шестопалова, Т.А.Перевозная // Психологический журнал. – 2003. – Т.24. - №3. – С.66-71.
12. Шостакович Б.В. Психологические расстройства и преступность / Борис Шостакович // Механизмы человеческой агрессии. – М. : Наука, 2000. – С.150-159.